

De Bossche School in de periode 1945-1970 en de Laurentiuskerk in Rosmalen.

Hans W. van der Laan

De Bossche School, de architectuurstroming die ontstaan is uit de Cursus Kerkelijke Architectuur (1948-1974) in het Kruithuis te 's-Hertogenbosch, kan op verschillende manieren worden beschreven. Ik ga hier niet in op de theorie die in het kader van die Cursus door Dom Hans van der Laan is ontwikkeld, noch op de direct daarmee samenhangende schoolvorming, d.w.z. het complex aan architectuuropvattingen, dat gaandeweg ontstond binnen de groep cursisten en door een veelheid van grote en kleine experimenten in de praktijk van het bouwen steeds verder werd gevoed. Ik wil hier vooral een overzicht geven van de resultaten van de Cursus Kerkelijke Architectuur aan de hand van enkele karakteristieke uitingvormen die zich in die periode in drie opeenvolgende gedaanten hebben voorgedaan.

De periode 1945-1950

Gastenkwartier Paulusabdij Oosterhout, arch. Dom. Hans van der Laan, 1939

Catharinakerk Heusden, arch. Nico van der Laan, Wim Hansen, 1950

In 1945, na de tweede wereldoorlog, zag Nederland zich geplaatst voor een enorme bouw- en herbouwoopgave. Bij deze Wederopbouw speelde in het katholieke zuiden de architectuurstroming van Delftse School direct een belangrijke rol. Prof. M. Granpré Molière was de voorman en inspirator van deze richting. Met zijn voorkeur voor een traditionele vormtaal en zijn gerichtheid op een diepe belevingswaarde was hij in het Delftse bouwkundeonderwijs van die tijd toonaangevend. Om de kerkenbouw in Zuid-Nederland de noodzakelijke ondersteuning en nieuwe impulsen te geven werd, mede op initiatief van de gezamenlijke bisdommen een onderwijsinstituut en studiecentrum opgericht, de Cursus Kerkelijke Architectuur. Deze werd niet gevestigd in Nijmegen, als onderdeel van de Katholieke Universiteit, noch in Tilburg bij de Katholieke Leergangen, maar als een zelfstandig instituut in 's-Hertogenbosch, de zetel van het bisdom.

Het startpunt van de vernieuwde kerkenbouw was heel duidelijk een restauratie van traditionele waarden in de geest van Granpré Molière. Zonder veel discussie waren de vroegchristelijke, c.q. Romaanse vormtaal, de basiliek als ruimtelijk prototype en een traditionele bouwwijze vanzelfsprekende uitgangspunten.

De docenten aan de Cursus Kerkelijke Architectuur, werden dan ook gezocht in de kring van Delftse ingenieurs, die door het onderwijs van Granpré Molière in Delft gevormd waren.

Nico van der Laan werd studie leider van de cursus en zijn broer, de Benedictijner monnik en gewezen Delfts student Hans van der Laan de belangrijkste docent.

Maar behalve de taak om de traditionele waarden in de naoorlogse kerkenbouw te waarborgen kreeg de cursus ook een brede onderzoekstaak, die zoals we zullen zien steeds meer gewicht kreeg. Dom Hans van der Laan had daarbij, voor de ontwikkeling van zijn gedachten over de architectuur, de steun van zijn medemonniken in Oosterhout op het gebied van o.a. liturgie, filosofie en wiskunde en gebruikte daarnaast in toenemende mate ook zijn praktijkervaringen als koster en in het paramentenatelier voor zijn ideeën op het gebied van vaatwerk en kleding. Dit brede kader is steeds van grote invloed op de cursus gebleven.

Aanvankelijk was het idee van Van der Laan om een korte serie lessen te geven over zijn architectuurvisie en daarmee de kerkenbouw te stimuleren met een impuls in de goede richting. Doordat echter de experimentele, studieuze kant van de zaak een voortdurende uitdaging vormde, bleef juist dat aspect uiteindelijk bijna dertig jaar lang de inspiratiebron voor zowel een eigenzinnig soort onderwijs, als voor de praktijk van het bouwen door de deelnemende architecten.

In die eerste periode was de vormgeving nog voor een belangrijk deel beïnvloed door de traditionele baksteenbouw. De neogotische gewelfbouw, die in de 19e eeuw voor de katholieke kerkenbouw een vanzelfsprekende uitingvorm was geworden, werd na de eerste wereldoorlog gaandeweg minder toegepast en vervangen door een traditionele stapelbouw in baksteen, veelal met een zekere romaanse inslag. Zeker in de Delftse School was deze inspiratiebron aanwezig en vormde ook in de begintijd van de Cursus, waarin er van nieuwe stijlmiddelen nog geen sprake was, een vanzelfsprekende erfenis.

De scheibogen bv. tussen schip en zijbeuken, de halfronde raamomlijstingen, allerlei overgeleverde traditionele details en constructiewijzen bleven nog steeds de vormgeving bepalen.

Ook de vanzelfsprekende textuur van de rode Brabantse handvormsteen, met brede voegen, direct bij het metselen afgestreeken, paste geheel in het tijdsbeeld.

Zo werd de periode 1945-1950 gekenmerkt door een restauratie van traditionele waarden onder invloed van de Delftse School met binnen de Cursus al goed herkenbare experimentele trekjes, vingeroefeningen voor een koerswijziging, die zich in de jaren daarna zal voltrekken.

De bouwproductie die in die jaren tot stand kwam door een grote groep kerkenbouwers, laat vooral een behoedzame, op traditionele voorbeelden geënte architectuur zien, waarin kerkhistorische waarden een belangrijke rol speelden

De periode 1950-1960

Martinuskerk Gennep, 1953, arch. van der Laan, Hansen en van Hal,

Woningbouw 's-Hertogenbosch Zuid, 1953, arch. van der Laan, Hansen en van Hal,

Aan het eind van de jaren vijftig waren de lessen over de architectonische ordonnantie, de samenhang in de maatvoering van groot naar klein, voltooid en het boek 'Het Plastisch Getal' werd bij Brill in Leiden uitgegeven. De overtuiging had postgevat, dat niet de stijkenmerken op zich zozeer van belang zijn, maar veeleer het verstandelijk inzicht in de maat van de dingen. De baksteen bleef als bouwelement aanwezig en belangrijk, maar de direct daaruit afgeleide vormgeving verloor verder terrein. De in de cursuslessen verworven inzichten leidden tot resultaten, waarbij een verfijnde, welsprekende maatvoering in een aantal opeenvolgende orden van grootte werd bereikt. Daarmee ontstond ook al gauw het idee, dat de toepassing van het maatsysteem niet alleen op een vroegchristelijke typologie, maar ook op heel andere stijlgebieden mogelijk moest zijn. Dit gebeurde dan ook, hoewel vooralsnog heel voorzichtig en het leidde tot een soort classicisme, een eerste poging om van het traditionele, vroegchristelijke imago af te komen.

En in meer algemene zin leidden de nieuw verworven inzichten in de architectuur tot een beter begrip van allerlei fundamentele ervaringsgegevens, tot doordachte prototypen van architectuur en niet meer zozeer tot stilistische gehoorzaamheid aan bouwconstructies of functionele eisen.

Opvallend daarbij is, dat zowel baksteen als gewapend beton zeer gewaardeerd werden, juist door hun vormloosheid, die door een ordenende geest van een culturele lading voorzien kunnen worden. De klei en de vloeibare mortel kunnen door de bakvorm respectievelijk de bekisting in de gewenste vorm worden gedrongen, gekantrecht, zoals in algemene zin de natuur in de architectuur zijn kunstmatige vorm vindt. Dit inzicht betekende een koerswijziging t.o.v. de Delftse School, waar Granpré Molière het gewapend beton als een niet karakteristiek, onedel materiaal beschouwde. Overigens had lang daarvoor Berlage al opgemerkt, dat het gebruik van beton heel expressief kan zijn, mits het zoals hij zei, gedecoreerd wordt. Dat decoreren duidt dan niet zozeer op het aanbrengen van decoratieve versieringen, maar moet meer verstaan worden als: beton is als materiaal niet meer of minder dan elk ander, maar de chaos van de vormloosheid moet overwonnen worden door het materiaal een nieuwe kunstmatige, culturele lading mee te geven.

Aan de getoonde beelden is goed te zien, dat er in de Bossche School in deze periode veel aandacht gegeven werd aan het vormgeven van en in beton.

De kolommen en kapitelen in Gennep en de banden en friezen in de woningbouw in Den Bosch met hun verdiepte en opliggende cassettes, zijn daar duidelijke voorbeelden van.

In de kerk van Gennep is ook goed te zien dat het materiaalgebruik heel divers was geworden.

Afwisselend zien we mergel, baksteen, beton, hardsteen naast en bij elkaar in schijnbaar willekeurige combinaties. Er is duidelijk sprake van een zeer gerichte belangstelling voor de vorm en de maatvoering van de details met het oog op een overtuigend totaalbeeld, waarbij de textuur en de constructieve verwerking van de materialen een dienende functie vervulden.

De periode 1960-1970

Pauluskerk, Dongen, 1965, arch. van der Laan, Hansen en van Hal,
Kruisvindingskerk Odiliapeel, 1959, arch. Jan de Jong,

Het verschil tussen de ideeën en de architectuur van Granpré Molière en de Nieuwe Zakelijkheid, d.w.z. tussen de Delftse School en het Modernisme, is te verklaren vanuit de uiteenlopende posities, die werden ingenomen door reflectie op het bouwen en wonen tegenover productie en techniek. Deze controversie met de modernisten gold voor de Delftse School, maar in de eerste naoorlogse periode zeker ook voor de Bossche School.

Na de lessen over de ordonnantie in de jaren vijftig, met als resultaat het boek 'Het Plastische Getal' werd in het begin van de jaren zestig het onderwijs in de cursus gericht op de architectonische dispositie. Dit begrip is afkomstig van de Romeinse bouwmeester Vitruvius en houdt kort gezegd in het oordeelkundig bijeenplaatsen van de samenstellende delen van het gebouw, ofwel datgene wat we tegenwoordig het ontwerp van een gebouw noemen. Na de onderlinge groottes van de bouwdelen werden nu dus ook de ruimtevormen onderwerp van studie en groeide de ambitie om langzamerhand een complete architectuurtheorie te ontwikkelen. Daarmee kwam het idee en het verlangen op, om de richtingstrijd tussen traditionelen en modernisten te overstijgen door een geïnspireerde uitwerking en concretisering van die inmiddels vrijwel volgroeide theorie.

Zowel de geleende traditionele ruimtevorm van de basiliek, als de geleende stijlkenmerken van de Delftse School waren duidelijk achterhaald en de ambitie ontstond om een geheel nieuwe, eigen beeldtaal te kunnen hanteren.

Het eerst kwam die verandering tot uiting in het ontwerp van de abdijkerk van Vaals in 1956. Terwijl er in wezen sprake bleef van een basilicaal ruimtetype, werden alle bijbehorende traditionele details uitgebannen. Rechte, strakke openingen werden uitgesneden in muren als abstracte driedimensionale platen. Deze radicale werkwijze op basis van de nieuw verworven theoretische inzichten bleek tot ieders verrassing te kunnen leiden tot een uiterst vitale architectuur met een sterke expressie

Het spanningsveld tussen ruimte en materie, door de modernisten zo hartstochtelijk nagejaagd in bv. het Barcelona-paviljoen van Mies van der Rohe of het Rietveld-Schröderhuis, blijkt in plaats van in een continue, doorspoelende ruimte, ook een adequate vertaling te kunnen krijgen in een gedifferentieerde, omheinde ruimte, in 'De Architectonische Ruimte', zoals de titel zal gaan luiden van de totale thesis van Dom Hans van der Laan.

Zo werden rond 1970 de proeven van architectonische dispositie in het studiemilieu van de Bossche School gekenmerkt door een met zorg gekozen en welsprekende abstrahering qua materiaal en techniek en een uiterste soberheid qua vormgeving, beide gericht op de theoretische kernbegrippen ruimte, vorm en grootte.

Beton is goed om rechte lateien mee te maken en de staafvorm van de latei moet in kleur en textuur liefst hetzelfde maquetteachtige uiterlijk vertonen als de met cementmortel bestreken bakstenen van de muren en penanten. De stalen ramen van de Bossche School kregen dezelfde abstraherende functie als die van Zonnestraal van Duiker, n.l. een functionele afscheiding tussen binnen en buiten, die qua maat en schaal tot vrijwel niets was gereduceerd.

De kleinste architectonische maat dient slechts zichtbaar te zijn in de modulaire, niet verder gedetailleerde dikte van de muur.

Ik denk, dat op dat moment via vreemde omwegen twee architectuurstromingen in Nederland elkaar dicht waren genaderd. Als je het elementaire spel van blokken, staven en platen en de diverse ruimtevormen die je ermee kunt oproepen en op elkaar betrekken goed beschouwt, heeft het vormspel van die Bossche School zeker een verwantschap met het architectuurbeeld van het Modernisme en De Stijl

In die revolutionaire jaren zestig en zeventig ontstond zo in het Kruithuis en in de bouwpraktijk van de cursisten een geheel nieuwe architectonische verschijningsvorm die veel verder ging dan de oorspronkelijke doelstelling van de Cursus Kerkelijke Architectuur, waarbij aanvankelijk slechts een herleving van traditioneel vakmanschap in de kerkenbouw voorop stond.

Het nieuwe ideaalbeeld bleek echter ook veel moeilijker te continueren en te praktiseren.

In 1977 verscheen de theorie in boekvorm, waarmee de verworven inzichten bestendig werden in de toenmalige snelle ontwikkeling van architectuurinzichten.

De abstractie in de middelen, zo goed herkenbaar in de getoonde kerken van Dongen en Odiliapeel, leidde in de periode daarna, toen de Bossche School bekendheid kreeg, helaas soms ook wel tot een maniertje, met grijze betonsteen, prefabbeton-banden en een robuust bruut karakter als gemakkelijk uiterlijk vertoon.

Niettemin had de Bossche School eind jaren '70 zowel qua theorie als qua uitdrukkingvorm een indrukwekkende volwassenheid bereikt. In de periode daarna zouden deze architectuuropvattingen en een groot aantal 'voorbeeldige' werken van Dom Hans van der Laan en zijn metgezellen de Bossche School wereldwijd bekendheid en waardering opleveren.

De Laurentiuskerk in Rosmalen

Deze kerk, ontworpen in 1968 door Nico van der Laan, vanaf de oprichting studieleider en drijvende kracht achter de Cursus Kerkelijke Architectuur, weerspiegelt de architectuur-opvattingen van de Bossche School in zijn meest volwassen en uitgebalanceerde verschijningsvorm van rond het jaar 1970.

Daarbij beantwoordt het ontwerp ook geheel en al aan de nieuwe Constitutie over de Liturgie (1963), het eerste document van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965), doordat het de actieve liturgische deelname van alle participerende gelovigen als primair leidend uitgangspunt neemt. Alle vormgevende middelen zijn op dat doel gericht en met een uiterst effectief, terughoudend minimalisme aangewend.

Het basisschema bestaat uit een ontmoetingsruimte in de vorm van een rechthoekige, nagenoeg vierkante zaal met rondom een doorlopend fries van bovenramen, waaromheen aan twee zijden de programmatisch bescheiden nevenruimtes zijn gegroepeerd. Als blikvanger in de situatie fungeert een klokkentoren als een enkelvoudige korte staafvorm met aan weerszijden slechts de strikt nodige, dubbele galmgaten.

Deze soberheid in uitdrukkingwijze is tevens de grote expressieve kracht van dit gebouw. Het gebouw lijkt op deze plaats in de wijk Molenhoek slechts zijn vanzelfsprekende aanwezigheid kenbaar te willen maken, puur als trefpunt, als verzamelplaats voor de omringende gemeenschap. Indien er momenteel sprake zou zijn van een herbestemming, zoals de huidige vooruitzichten zich aandienen, zou het gebouw zich dus bij uitstek lenen voor een functie als een of andere maatschappelijke ontmoetingsruimte, zodat de aanwezige architectonische kwaliteiten opnieuw positief benut kunnen worden.

Te denken valt bijvoorbeeld aan een bibliotheek, een buurtcentrum, een culturele ontmoetingsplek of soortgelijke maatschappelijke functies.

Antwerpen, 14 juni 2022